

G-20'NİN ARAP ÜYESİ: SUUDİ ARABİSTAN

Mehmet ŞAHİN*
Hatice DOĞAN**

Öz

Jeopolitik konumuna ilave olarak, sahip olduğu hidro-karbon kaynaklarıyla da Orta Doğu'nun en önemli devletlerinden biri olan Suudi Arabistan, gerek petrol rezervlerinin sağladığı finansal güç, gerekse gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin hayat damarlarından biri olan petrolün akmaya devam etmesinin taşıdığı önem nedeniyle G-20 üyesidir. Bu makalede, G-20'nin tek Arap üyesi olan Suudi Arabistan'ı ana hatlarıyla tanımak üzere ekonomik, toplumsal ve siyasi yapısı ile dış politikasının temel özellikleri incelenmektedir. İlave olarak, Suudi Arabistan'a ilişkin resmin tamamlanması amacıyla Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler özetlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Suudi Arabistan Ekonomisi, Toplumsal ve Siyasi Yapısı, Dış Politikası, Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri.

THE ARAB MEMBER OF G-20: SAUDI ARABIA

Abstract

Being one of the most important Middle East states with its hydro-carbon sources and geopolitical location, Saudi Arabia is a member of G-20 due to the financial power of its rich oil reserves and the importance of the continuity of oil supply which is vital for the developed and developing economies. In order to have a general understanding of the only Arab member of G-20, the article examines the main characteristics of economic, social and political structure and foreign policy of Saudi Arabia. Besides, in order to complete our understanding, the relations between Turkey and Saudi Arabia is summarized.

Keywords: Saudi Arabia, Economic Structure, Social and Political Structure, Foreign Policy, Turkey-Saudi Arabia Relations

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

** Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi S.B.E. Uluslararası İlişkiler A.B.D.

Giriş

Arap Yarımadasının ortasında, batıda Kızıldeniz, doğuda Basra Körfezi'ne¹ kıyısı olan ve 2.150.000 km²'lik bir alanda yaklaşık 30 milyon nüfusbarındıran Suudi Arabistan, jeopolitik konumuna ilave olarak, sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarıyla da Orta Doğu'nun en önemli devletlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. İslam'ın doğduğu ve yayıldığı toprakların bulunduğu Suudi Arabistan, kutsal toprakların –Mekke ve Medine– koruyucusu olarak İslam dünyasında önemli bir siyasal ve manevi etkiye sahiptir. Öte yandan dünya enerji arzı güvenliği için, sadece kendi topraklarındaki hidrokarbon kaynaklarıyla değil, Basra Körfezi ve Orta Doğu'da güvenlik ve istikrarın sağlanması ve korunması açısından, gerek konumu gerekse askeri gücü dolayısıyla kilit önem taşımaktadır.

1938'deki ilk petrol üretiminden itibaren petrolden elde edilen gelirin paylaşılması görevini yerine getiren tipik bir “rantiyeci devlet” olduğu öne sürülen Suudi Arabistan ekonomik açıdan petrole bağımlıdır. Ancak, gerek geçmişte petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların devlet gelirlerine ve dolayısıyla bu gelirin dağılımına dayanan iç istikrara olan etkisi nedeniyle, gerekse mevcut rezervlerin tükeneceği bir gelecekte rejim ve devletin varlığını sürdürebilmesi amacıyla, ekonomik faaliyetin çeşitlendirilmesi gerektiği görülmüş ve bu doğrultuda petrol gelirleri ekonominin petrole bağımlı yapısının dönüştürülerek petROLSÜZ geleceğe hazırlanmasına yönelik kalkınma ve sanayileşme çabalarına harcanmaya başlamıştır. Bu çerçevede hızla modernleşen, 2005 yılı sonunda Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olmasıyla küresel ekonomiye tam olarak eklenmesi ve uyum sağlaması beklenen ve gelişmekte olan ülkeler arasında, gerek petro-dolarların sağladığı finansal güç, gerekse gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin hayat damarlarından biri olan petrolün akmaya devam etmesinin taşıdığı önem nedeniyle öne çıkan Suudi Arabistan G-20 ülkeleri arasında yer almaktadır.

266,58 milyar varil kanıtlanmış ham petrol rezerviyle dünyadaki petrol rezervinin yüzde 22,1'ine² sahip olan Suudi Arabistan, dünyadaki en ucuz üretim maliyetiyle günlük 12 milyon varil petrol üretme kapasitesine sahiptir³. 2013 yılı verilerine göre günlük 11,5 milyon varil ham petrol üreten Suudi

¹ Körfezin genel kabul edilmiş adı Basra (Persian) Körfezi olmakla birlikte, bu adlandırmanın körfezde İran hakimiyetini meşrulaştırıcı bir işlev içermesi karşısında, Suudi Arabistan “Arap Körfezi” olarak adlandırmayı tercih etmektedir. Bkz.Kingdom of SaudiArabiaMinistry of ForeignAffairs, “AboutSaudiArabia”,Erişim tarihi: 30.09.2015, <http://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/ServicesAndInformation/aboutKingDom/Pages/KingdomGeography46466.aspx>

² http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (Erişim tarihi: 05.09.2015)

³ Varil başına yaklaşık 2 dolar seviyesinde olan üretim maliyeti dünya ortalamasının yarısı kadardır. https://jfhotte.files.wordpress.com/2015/02/capture-d_c3a9cran-2015-02-26-c3a0-03-36-12.png (Erişim tarihi: 05.09.2015)

Arabistan, günlük 6,88 milyon varil ham petrol ihraç ederek hem üretimde hem ihracatta en üst sırada yer almaktadır.⁴ Dolayısıyla, dünyanın yaşam koşullarının Suudi Arabistan'ın ürettiği petrolün miktarı ve fiyatına bağlı olduğu ve ülkenin siyasal istikrarı ve güvenliği ile izleyeceği fiyat, pazarlama ve üretim stratejisinin küresel ekonomiyi doğrudan etkileyebileceği söylenebilir. 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasındaki petrol ambargosu, Suudi petrolünün küresel ekonomi üzerindeki etkilerini ortaya koyan en iyi örneklerden biridir. Bu doğrultuda Suudi Arabistan'ın gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için birincil öneminin enerji güvenliği ve istikrarına dayandığı öne sürülebilir.

Suudi Arabistan Ekonomisi

Suudi Arabistan,2014 verilerine göre yaklaşık 746 milyar dolar olan GSMH'sının %48'ini ihracattan elde etmekte ve ihracatın %90'ını petrol ve petrol ürünleri teşkil etmektedir.⁵Ekonomiyi çeşitlendirme çabaları sonucunda, yine petrole bağlı olarak gelişen petrokimya endüstrisinin yanı sıra, endüstriyel gazlar, sodyum hidroksit, çimento, inşaat, plastik ve metal endüstrisi ile ticari gemi ve uçak onarımı ön plana çıkmıştır. Petrol kadar büyük bir öneme sahip olmamakla birlikte, 2014 tahminlerine göre 8,235 trilyon m3 doğal gaz rezerviyle dünyada beşinci sırada bulunan Suudi Arabistan, başta petrokimya olmak üzere sinai üretimde doğalgaz kullandığından,halihazırda dünya doğalgaz ithalat sıralamasında altıncı sıradadır.⁶ Ayrıca önemli sayılabilecek mineral (alüminyum, altın vb.) rezervlerine de sahiptir.⁷Nüfus artış oranı yıllık %2 olan Suudi Arabistan petrol gelirlerine rağmen 25.409 dolar olan kişi başına düşen gelir seviyesi ile dünyada 32. sırada yer almaktadır.⁸2015 yılında Forbes'in iş dünyası için en iyi ülkeler listesinde 59. sırada⁹ yer verdiği Suudi Arabistan,1938'e kadar hac turizmi ve ticarete dayanan "geleneksel ticaret

⁴CIA Factbook: SaudiArabia, Erişim tarihi: 05.09.2015,

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sa.html>

⁵World Development Indicators, Erişim tarihi: 05.09.2015, databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-development-indicators

⁶ <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?t=0&v=91&l=en> (Erişim tarihi: 05.09.2015)

⁷ Tim Niblock, *Power, LegitimacyandSurvival*, Routledge, Londonand New York, 2006, s.115.

⁸ World Development Indicators, Erişim tarihi: 05.09.2015, databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-development-indicators

⁹<http://www.forbes.com/places/saudi-arabia>(Erişim tarihi: 05.09.2015). Dünya Bankası ve IFC ortak yayını olan "Doing Business in a MoreTransparent World-2012" raporunda Suudi Arabistan iş dünyası dostu ülkeler listesinde 12. sırada yer almıştır. Bkz. World Bank and IFC, "Doing Business in a MoreTransparent World-2012", Erişim tarihi: 05.09.2015, <https://www.sagia.gov.sa/Documents/Download%20center/Investment%20Reports/DB12-FullReport.pdf>

ekonomisi”nden petrol devine dönüşmüş¹⁰, XXI. yüzyılda ise önemli bir finansal güç haline gelmiştir.

Suudi Arabistan, özellikle Washington Uzlaşısı sonrasında DTÖ’ye üyelik süreciyle de doğrudan ilgili olan ekonomik reformlar çerçevesinde, bir takım eksiklikler ve yavaş değişime rağmen, genel olarak serbest ticaret ve sermaye hareketliliğini benimsemiş açık bir ekonomi olarak görülmektedir. Ancak bu, devletin ekonomiden elini çektiği anlamına gelmemekte, devlet ekonomide önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.¹¹ Suudi Arabistan ekonomisi, 1970’lerde İranlı ekonomist Hüseyin Mahdavi’nin devrim öncesi İran devletini kuramsallaştırmak için geliştirdiği bir siyasal ekonomi teorisi ile özetlenebilir: “Rantiyeci Devlet” (“rantiye devlet” de denmektedir). Bu teoriye göre rantiyeci devlet “bir ülkenin bireyleri, şirketleri ya da hükümetlerine yabancı bireyler, şirketler ya da hükümetler tarafından ödenen kiralardan oluşan yüklü miktarda harici kirayı düzenli olarak alan ülkeler” olarak tanımlanmaktadır.¹² Bu kiralara petrol gelirlerinin yanı sıra örneğin petrol boru hatları veya ulaşım yolları mesela Süveyş Kanalı’ndan alınan ücretler de dâhildir. Rant gelirleri çeşitli şekillerde topluma dağıtılır ve devlet vergi almak zorunda kalmaz.¹³ Bu durum ülkenin sosyo-politik yapısının şekillenmesinde de doğrudan etkilidir. Daha sonra HazemBebLawi ve GiacomoLuciani tarafından geliştirilen bu teoriye göre rantiyeci devlette rant geliri baskın bir ekonomik faaliyettir (en az %40), nüfusun çoğunluğu rant gelirinin üretiminden ziyade tüketimi ve yeniden bölüşümüne bağlıdır ve rant gelirinin en büyük alıcısı hükümettir.¹⁴ Bu çerçevede, petrolün nimetlerinden, önce kraliyet ailesi, sonra onun çevresindeki hem bürokrasi elitleri hem de ticari/ekonomik elitler faydalanmaktadır. Bu bölüşüm politikasının sonucu gelir dağılımında büyük eşitsizlikler olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer petrol zengini Körfez ülkeleri gibi İran Devrimi’nden beri bu durumun tehlikesinin farkında olan Suudi Arabistan’dapetrol gelirleri bir kraliyet ihsanı olarak dağıtılırken, vatandaşlar için ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri, barınma desteği gibi halkın refahını artırıcı bir takım uygulamalarla tedbir almaya çalışmaktadır.

Devletin rant sağladığı mallarda fiyat veya talep düşüşünün otomatik olarak mali politikalarla birlikte sosyal yardım politikalarını ve sonuç olarak siyasi istikrarı da krize sokma riski, Suudi Arabistan’ı 1990’lardan itibaren

¹⁰ David E. LongandSebastianMaiseL, *TheKingdom of SaudiArabia*, UniversityPress of Florida, Florida, 2010, s.94.

¹¹ Dünya Bankası Raporu: *World Bank Middle East and North AfricaRegionOctober 2010*, “Economic Integration in the GCC”, s.2, Erişim tarihi: 05.09.2015, <http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/GCCStudyweb.pdf>

¹² Adam Hanieh, *Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf*, Çev. Bahadır Ahıska ve Sevgi Doğan, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2012, s.46.

¹³İbid:s.47.

¹⁴İbid:idem.

ekonomisini çeşitlendirmenin yanında, petrolden sağlanan geliri harcayıp dağıtmak dışında çeşitli şekillerde değerlendirmeye itmiştir. Bunun sonucunda Suudi Arabistan, hem petrol üretimine ek olarak petrole bağlantılı kimya sanayi, inşaat sanayii vb. diğer sektörlerde üretime, hem de kazandığı petrodolarları yatırım veya kredi donörü olarak yurtdışındaki bankalarda değerlendirmeye yönelmiştir. Ekonomisi nispeten çeşitlenmiş olsa da Suudi Arabistan hala rantiyeci bir devlet olarak nitelenebilir. Ancak günümüzde bu nitelik küreselleşmenin de etkisiyle “geç rantiyecilik” (laterentierism) olarak adlandırılan yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yeni boyutta devlet; ekonomik alanda küreselleşmeye açılmıştır ama daima biraz korumacıdır; enerji merkezli ekonomiden enerjinin beslediği/ittiği ekonomiye geçiş görülür, enerji bağlantılı sanayi sektörleri gelişir; üretim araçlarının kontrolünü elinde bulunduran devlet girişimci kapitalist bir rol üstlenir, ekonomide aktif rol alır ancak özel sektörün devletçe düzenlenmiş bir rol üstlenmesine izin verir; amaç uzun dönemde devletin bekası ve siyasi istikrarı sağlamaktır, bunun için istihdam sağlanması hayati öneme sahiptir ve dış politika bu çerçevede düzenlenir.¹⁵ Suudi Arabistan geç rantiyeciliğin tüm özelliklerini barındırmaktadır.

1970’ten beri planlı ekonomik kalkınmayı benimsemiş olan Suudi Arabistan’ın kalkınma planları incelendiğinde, geç rantiyeci niteliğine uygun olarak ekonominin önceliklerinde sanayileşmeden özel sektörün güçlendirilmesine doğru bir kayma görülmektedir. Marksist merkezi planlardan daha gevşek, detaysız ve temenni mahiyetinde olan Suudi kalkınma planlarının 1970-1985 arası önceliğinin altyapı, tarım ve sanayi ile sosyal refah projeleri (ücretsiz sağlık, eğitim ve barınma desteği) olduğu, 1985-1990 yıllarını kapsayan dördüncü kalkınma planında ekonomik verimliliğin ön plana çıkarak özel sektörün güçlendirilmesi hedefinin Suudileştirmeye birlikte yer aldığı, altıncı ve yedinci kalkınma planlarında korunan bu hedeflere ilave olarak insan gücü eğitiminin ve hükümet harcamalarının rasyonelleştirmesinin benimsendiği görülmektedir. 2005-2010 yıllarını kapsayan sekizinci kalkınma planından itibaren uzun vadeli hedeflere yönelik planlamaya geçilerek gelecek dört kalkınma planı bir arada değerlendirilmiş ve öncelik özel sektörün güçlendirilmesi, özelleştirme ve yatırım ortamının iyileştirilmesi ile petrol dışı ihracatın desteklenmesine verilmiştir.¹⁶

Kalkınma planları ekonominin yapısı ve öncelikleriyle birlikte sorunlar ve reform sürecine de işaret etmektedir. Ekonomik reform sürecinin en tartışmalı konularından biri özelleştirmedir. Reform sürecinde ikilem yaratan temel sıkıntı ekonominin petrole bağımlı yapısının kırılabilmesi için finansman

¹⁵Matthew Gray, “A Theory of ‘LateRentierism’ in the Arab States of the Gulf”, Center for International and Regional Studies, Occasional Paper No. 7, Doha, 2011, ss.23-36

¹⁶ Kalkınma planları için bkz. Longand Maisel, a.g.e., s.106-109.

sağlamak üzere yabancı sermaye için çekici hale getirilmesidir. Bu maksatla 2000'lerden itibaren doğrudan yabancı yatırım kolaylaştırılmış¹⁷, yabancı yatırımlar için kurumlar vergisi oranı düşürülmüş ve yeni bir Şirketler Kanunu çıkarılmış¹⁸, fikri mülkiyet hakları iyileştirilmiştir. Yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinin önemli adımlarından biri olan özelleştirme süreci ise 2001'de başlamış olmakla beraber bir hayli yavaş ilerlemektedir. Özelleştirme sürecinin yönetimi ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için teşkil edilen Ekonomi Yüksek Kurulu [Supreme Economic Council (SEC)– 1999] ve Suudi Arabistan Genel Yatırım Otoritesi [Saudi Arabia General Investment Authority (SAGIA) – 2000] yakın işbirliği halinde çalışmaktadır. SAGIA yabancı yatırımın kolaylaştırılması için lisanslar, izinler ve diğer idari işlemlerin basitleştirilmesi ve sürenin kısaltılması için gereken düzenlemelerle ilgilenecek hükümetle yatırımcılar arasında bir denge rolü üstlenmiştir.¹⁹ SEC ise 2001'de kendi bünyesinde kurulan Özelleştirme Komitesi vasıtasıyla hangi faaliyetlerin hangi koşullarda özelleştirileceğini belirleyip uygulamayı izlemektedir.²⁰ Bu çerçevede 2002'de kabul edilen Özelleştirme Stratejisi'nin ardından, su ve sulamadan havayolu taşımacılığına, posta hizmetlerinden Suudi Elektrik Şirketi, Suudi Telekomünikasyon Şirketi, Suudi Arabistan Madencilik Şirketi ve Suudi Arabistan Temel Sanayi Kuruluşları (SABIC) gibi bazı hükümet şirketleri ile diğer Arap ve İslam ülkelerindeki ortak yatırımlardaki hükümet hisselerine kadar geniş bir alanı kapsayan bir liste yapılmıştır. Özelleştirme süreci bu liste doğrultusunda yavaş adımlarla sürmektedir.²¹ Sonuç itibarıyla, XXI. yüzyılın başından itibaren izlenen ekonomik reform süreci Suudi Arabistan'ı henüz petrole bağımlılıktan kurtaramamışsa da, ekonomisinin faktör odaklı gelişme aşamasından verimlilik odaklı gelişme aşamasına ilerlemesini ve rekabet edebilirlik sıralamasında Lüksemburg'dan sonra 21.sırada yer almasını sağlamıştır.²²

¹⁷ 2000'den önce doğrudan yabancı yatırımlara üç koşul – kalkınma projelerine yönelik olması, yatırımların teknoloji transferi yaratması ve en az %25 paya sahip bir Suudi ortak bulunması – yerine getirildiği takdirde izin verilmekte ve hiçbir koşulda yabancı şirket ve şahısların toprak satın alması veya iç ticaret ve dağıtım faaliyetlerinde bulunmasına izin verilmemekteydi. Nisan 2000'de bu koşullar büyük oranda kaldırılmış veya kolaylaştırılmıştır. Bu konuda bkz. Niblock, a.g.e., s.127.

¹⁸ Yeni şirketler hukuku Fransa model alınarak hazırlanmıştır. Bkz. World Bank and IFC, a.g.y., s.21.

¹⁹ Niblock, a.g.e., s.125-126. Düzenlemeler neticesinde Suudi Arabistan'da iş kurma süresi 20 güne düşmüştür. World Development Indicators, Erişim tarihi: 05.09.2015, databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-development-indicators

²⁰ Niblock, a.g.e., s.135.

²¹ Özelleştirme sürecinin neden yavaş ilerlediği ve başarısı hakkında bkz. Ibrahim Akoum, "Privatization in Saudi Arabia: Is slow beautiful?", *Thunderbird International Business Review*, Volume 51, Issue 5, September/October 2009, pp.427–440.

²² Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan "2010-2011 Küresel Rekabet Raporu"nda

Suudi ekonomisinin en önemli sorunlarından biri yüksek oranda yabancı işgücüne dayanmasıdır. Diğer Körfez ülkelerinden daha düşük olmakla beraber Suudi Arabistan'daki yabancı işgücü oranı %50 civarındadır.²³Daha düşük ücretle çalışmaları ve vatandaşlık haklarından mahrum olmaları yabancı işgücünün yüksek oranlarda olmasında önemli bir etken olurken, yerli işgücünün eğitim seviyesinin uygun olmaması ve iş ahlakının düşük olması diğer etkenlerdir.²⁴Yabancı işgücü sorununun diğer yanı artan işsizlik oranlarıyla bağlantılıdır. Rantiyeci devletin doğası gereği ücretsiz eğitimle artan eğitim oranları, yükseköğrenim kurumlarından mezun olan gençlere iş bulma sıkıntısını da beraberinde getirmektedir. Petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde devlet kurumlarında ve çoğunlukla hizmet sektöründe istihdam yoluyla emilebilmiş olan yerli işgücü devlet kurumları ve devlete ait şirketlerde verimsizliğin de nedeni olmuştur. Washington Uzlaşısı ve DTÖ üyeliği çerçevesinde serbest piyasa ekonomisinde verimlilik odaklı gelişmeye yönelik gerçekleştirilmesi gereken reformlar durumu daha da zorlaştırmaktadır. Özelleştirme süreci kaçınılmaz olarak işten çıkarmaları gerektirirken yeni istihdam olanakları yaratmak devletin en önemli görevlerinden biri haline gelmektedir. Bu sarmalın ancak Suudi işgücünün rekabet edebilirliğini artırmak üzere maliyetinin düşürülmesi veya yabancı işgücüyle eşitlenmesi ya da eğitim sisteminin ihtiyacı karşılayacak şekilde reformu ile kırılabileceği değerlendirilmektedir.

Öte yandan BM Kalkınma Programı tarafından hazırlanan İnsani Gelişmişlik Listesinde Suudi Arabistan ilk elli içinde en yüksek gelişmişlik düzeyi kategorisinde yer almaktadır.²⁵2012 yılı verilerine göre işsizlik oranının %12,1²⁶ ve15 yaş üstü nüfusun okuma-yazma oranının %86,6 (dünya

faktör odaklı, verimlilik odaklı ve yenilik (innovation) odaklı olmak üzere üç gelişme aşaması bulunmakta, ABD, Almanya vb. ülkeler üçüncü aşama olan yenilik odaklı aşamada, Brezilya, Rusya, Türkiye gibi ülkeler verimlilik odaklı ikinci aşamadayken Suudi Arabistan ikinci aşamaya geçiş sürecinde gösterilmiştir. Bkz. World Economic Forum, "Global Competitiveness Report 2010-2011", Erişim tarihi: 05.09.2015, https://www.sagia.gov.sa/Documents/Download%20center/Investment%20Reports/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

²³ Katar'da işgücünün %94'ünü, Birleşik Arap Emirlikleri'nde %92'sini, Kuveyt'te %84'ünü, Bahreyn'de %74'ünü, Umman'da %68'ini yabancılar oluşturmaktadır. Hanieh, a.g.e., s.39.

²⁴ World Economic Forum, a.g.y., s.291.

²⁵ Ömür süresi, okur-yazarlık, eğitim, yaşam standartları ve yaşam kalitesi gibi veriler temelinde hazırlanan liste için bkz. "List of CountriesBy Human Development Index", Erişim tarihi: 05.09.2015,

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index#Arab_League_member_states

²⁶ CIA World Factbook'tan elde edilen veriler temel alınarak hazırlanmış olan Dünya işsizlik oranları listesi için bkz. "List of CountriesbyUnemployment Rate", Erişim tarihi: 05.09.2015, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_unemployment_rate

ortalaması 84,1)²⁷ olduğumuz önünde bulundurulduğunda, Suudi Arabistan'ın insani gelişmişlik açısından dünyanın birçok ülkesinden iyi durumda olduğu açıktır.

Suudi Arabistan'ın Toplumsal ve Siyasi Yapısı

Arap Yarımadasındaki en köklü devletlerden biri olan Suudi Arabistan tarihteki üçüncü Suud devletidir. Birinci Suudi devleti, merkeze uzaklığı dolayısıyla Osmanlı kontrolünün zayıf olduğu Arap Yarımadasında, Necd'deki aşiretlerden biri olan Suud'ların, Muhammed ibnSuud liderliğinde 1744'ten itibaren Necd'de diğer aşiretler üzerinde kontrolü sağlamasıyla kurulmuştur. XIX. yüzyılın başında Hicaz'da yayılmaya başlayan birinci Suudi devleti, bu süreçte Osmanlılarla mücadele ederken Mısır ordusuna yenilerek 1818'de yıkılmıştır. İkinci Suudi devleti 1824'ten itibaren Türki ibn Abdullah liderliğinde NecdEmirliği olarak varlığını sürdürürken, 1840 sonrasında Mısır ordusunun Necd'den çekilmesiyle güç kazanmış ve Osmanlı Devleti ile etki mücadelesi sürerken İngilizlerin bölgede artan etkisine girmiştir. Üçüncü Suudi devleti ise, Abdülaziz ibnSuud tarafından 1902'den itibaren başlayan mücadele sonucunda 1932'de kurulmuştur. Bu süreçte bir yandan Osmanlı'ya, diğer taraftan Hicaz'da egemen olan Haşimistülalesine karşı mücadele veren Abdülaziz, I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'ye bölgedeki otoritesini kabul ettirerek meşruiyet kazanmıştır. 1925 yılında Cidde ve Hicaz'ı ele geçirmesi sonrasında, Abdülaziz'in kendisini Hicaz Kralı ve Necd Sultanı ilan etmesiyle fiilen kurulmuş olan üçüncü devlet, 1932'de Necd ve Hicaz'ın birleşerek krallığın ilan edilmesiyle Suudi Arabistan Krallığı olarak ortaya çıkmıştır.

Kesintiye uğramakla beraber yaklaşık iki yüz elli yıldır Arap Yarımadasının önemli bir bölümünü yöneten Suud ailesi, iktidarını çeşitli toplumsal gruplarla kurulan ittifaklar sayesinde sürdürmektedir. Tim Niblock'un "geleneksel işbirliği çevreleri" olarak bahsettiği bu gruplar kraliyet ailesi, dini kurum ve liderler, aşiret liderleri ve bazı önemli tüccar aileler veya günümüzdeki ticaret burjuvazisidir.²⁸ Bu geleneksel ittifakların temeli devlet oluşum sürecinde aranmalıdır. Günümüz Suudi devlet sisteminin temeli, birinci Suudi devletinin kuruluşunu sağlayan Muhammed ibnSuud ve Vehhabiliğin kurucusu olan Muhammed b. Abdülvehhâb arasında 1744 yılında yapılan ve Diriye İttifakı olarak bilinen ittifaka dayanmaktadır.²⁹ Arap Yarımadasının Bedevi aşiretlerini liderliği altında bir araya getiren Muhammed ibnSuud,

²⁷ Dünya okuma-yazma oranları için bkz. "List of CountriesbyLiteracy Rate", Erişim tarihi: 05.09.2015, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_literacy_rate

²⁸ Niblock, a.g.e., s.22.

²⁹ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'danCüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s.30.

iktidarının ideolojik temeline, günümüz Suudi Arabistan nüfusunun %70'inden fazlasının dini inancı³⁰ olan Vehhabiliği koymuştur.

Vehhabîlik³¹ temelde dönemin hâkim İslam anlayışı ile buna eşlik eden uygulamalara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Klasik Ehl-i Hadîs (Hanbeliyye, Selefîyye) çizgisine bağlı olan Abdülvehhab'ın düşüncesinin izleri İbn Teymiyye'ye kadar uzanmaktadır. Vehhabîlik, İslamın orijinal ilkelerine dönülerek otantik gerçek İslam'ın restore edilmesini, bu çerçevede sadece Kuran ve Hadislerin model alınmasını, dinin tevhid ilkesine aykırı zararlı uygulamalardan ve bid'attan arındırılmasını savunmaktadır.³² Abdülvehhab, tevhidin doğru bir şekilde kalplere yerleştirilmesi, şirk ve bid'atın gönüllerden ve toplumdan yok edilmesi için iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma prensibinin etkili biçimde işletilmesini gerekli görür; bunu âlim, âdil, güç ve otorite sahibi bir yöneticinin Müslümanları yönetmesi şartına bağlar. Böyle bir imama biat etmek bütün Müslümanların görevidir. Bu imam toplumu şeriat kurallarına göre yönetir, iyiliği emredip kötülükten sakındırır. Bu vazifenin icrasında âlimler imamın yardımcılarıdır. Tebliğ, vaaz, nasihat, ikaz, münazara, münakaşa usulleriyle bu görev yerine getirilir. Buna rağmen insanlar hâlâ şirk ve bid'attan vazgeçmiyorlarsa imamın yetkisi ve sağladığı güç sayesinde zor kullanılarak, gerekirse savaşla fesadın ortadan kaldırılması yoluna gidilir.³³

Vehhabî öğretinin siyasetle bağlantısı ve Suud iktidarına meşruiyet sağlayan niteliği, devlet ve toplumu İslam'a uygun olarak yönettiği sürece imama biat etme göreviyle belirmektedir. Diriyeye İttifakında cisimleşen şer'i siyaset doktrini çerçevesinde, dinin iki direği olarak nitelenen "kılıç ve kitap"ın sahipleri olan umera ve ulema meşru iktidarın en üst düzey iki erkidir³⁴; böylece ulema siyasal sisteme dâhil edilmiş, siyasi güce ortak edilmiş olur. Suudi emiri, Vehhabî şeyhin Suudi hâkimiyetini desteklemesi taahhüdü karşılığında, Vehhabî davasını yayma hususunda her türlü yardımı yapmaya söz vermiştir. Bu çerçevede, dinin yüceltilmesi ve Selefîdavinin yayılması için

³⁰ Günümüz Suudi nüfusunun %10'unu Şiiiler, %90'ını Sünniler oluştururken Sünni nüfusun %78'i Vehhabi/Selefi çizgidedir. Muhittin Ataman ve İsmail Akdoğan, "Suudi Arabistan 2012", içinde Ortadoğu Yıllığı 2012, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Eds.), Açılım Kitap, İstanbul, 2013, s.158.

³¹ Vehhabî" adlandırması Vehhabî olmayanlar tarafından yaygın şekilde kullanılmakla birlikte, mensupları, akımı Ehl-i Sünnet dairesinde kalan bir ıslah ve dinin aslına dönülmesini hedefleyen bir ihya hareketi olarak gördüğünden, "Muvahhidün" (ehl-i tevhid) veya izledikleri geleneksel dinî usule göre "Ehl-i Hadîs" ya da "Selefîyye" adlarını kullanmaktadır. Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhabîlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.611-612.

³² Selin Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s.77.

³³ Büyükkara, a.g.m., s.611.

³⁴ Büyükkara, a.g.e., s.249.

ihtiyaç duyulan siyasi otoriteyi, Vehhabî ulemanın imamlık tevdi ettiği Abdülaziz ibnSuud sağlamış ve karşılığında Vehhabî aşiretler imama Allah için itaat etmiştir. Böylece Muhammed b. Abdülvehhâb fikirlerini yayabilmek için ihtiyaç duyduğu siyasî desteğe, İbnSuud da siyasî hâkimiyet alanını genişletebilmek için güçlü bir dinî güdüye kavuşmuştu.³⁵ İttifakla Suudlar iktidar ve yayılmacılığına dini bir meşruiyet kazandırmanın yanında, dinin birleştiriciliği sayesinde dağınık ve birbiriyle savaş halindeki aşiretlerden bir devlet yapısı çıkarabilmiş, merkezi otoriteyi ve iç güvenliği de güçlendirebilmişti. İttifakın Vehhabî tarafında Suud iktidarının kabul edilmesinde dini inancın yayılması ve ulemanın iktidar yapısına dâhil olarak siyasi güce ortak olması yanında etkili olan bir diğer unsur, SuudlarınVehhabî davet ve cihada desteğiyle yapılan savaşlardan elde edilen ganimetin getirdiği ekonomik güçtür.³⁶

Kurum olarak Vehhabiliğin yanında El Şeyh ailesi de kurucu ittifakın en önemli unsurlarından biridir. Üst düzey Vehhabî ulema, Muhammed b. Abdülvehhâb soyundan gelenlerin oluşturduğu El Şeyh ailesine mensuptur. Karşılıklı bağımlılığa dayanan ve Suud ailesi, El Şeyh ailesi ve ulema ile bazı istisnalarla birlikte önemli aşiret liderlerini aynı amaç etrafında bir araya getiren bu ittifak Kral Abdülaziz döneminde sağlamlaştırılarak günümüze kadar sürmüştür. Tüccar ailelerin bu ittifakta yer alması, 1938'den önce devletin tek gelir kaynağının hac ve ticaret olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde küresel finans gücü haline gelen Suudi Arabistan'ın önde gelen tüccar aileleri siyasal sistemde önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. Gerek kralın belirlenmesindeki önemi, gerekse prenslerin önemli görevlerde bulunarak doğrudan sorumluluk üstlenmiş olmaları nedeniyle kraliyet ailesinin desteği kralın iktidarını sürdürmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Kral Abdülaziz'in devlet kurma başarısının aşiret liderleri, önemli aileler ve ulema ile sağlanan işbirliği kadar kraliyet ailesi içinde birliğin sağlanmış olmasına da dayandığı ifade edilmektedir.³⁷ Günümüzde prens sayısı 7.000'den fazla olduğu söylenen kraliyet ailesi, gerek evlilikler gerekse iş dünyasına giren prensler nedeniyle, başta El Şeyh ailesiyle olmak üzere diğer işbirliği çevreleriyle içiçe girdiğinden, bu çevreleri birbirinden net çizgilerle ayırmak mümkün olmamaktadır.

Muhammed ibnSuud'dan beri Suudi siyasal yapısı temel nitelikleri - monarşi ve ittifaklar- itibarıyla fazla değişmemiştir. 1930'dan önce yalnızca

³⁵Büyükkara, a.g.m., s.611.

³⁶Büyükkara, a.g.e., s.249.

³⁷GerdNonneman, "DeterminantsandPatterns of SaudiForeignPolicy: 'Omni-balancing' and 'RelativeAutonomy' in MultipleEnvironments", içinde *SaudiArabia in theBalance: PoliticalEconomy, Society, ForeignAffairs*, Paul AartsandGerdNonneman (eds.), Hurst&Company, London, 2006, s.339.

başbakan ve başbakan yardımcıları bulunurken 1930'da Dışişleri Bakanlığı ve 1932'de Maliye Bakanlığının kurulmasının ardından, özellikle petrolün bulunmasından sonra hızlı modernleşmeye paralel olarak devletin genişlemesi nedeniyle bakanlık sayısı artmış, ilk Bakanlar Kurulu 1953'te oluşturulmuştur.³⁸ Son yıllarda sonraki kralın belirlenmesine ilişkin sürecin veliaht prens seçimiyle kurallara bağlanmasına yönelik düzenlemeler bir yana bırakılırsa, Suudi devlet sistemi bugünkü halini Yönetim Temel Yasası (Basic Law of Governance/*el-nizam el-esasi li'lhukm*)³⁹ ile almıştır. Geleneksel Suudi siyasal yapısını kâğıda dökerek somutlaştıran ilk yazılı metin olan ve 1 Mart 1992'de kabul edilen Yönetim Temel Yasası devletin temel yapı ve ilkelerini ortaya koymaktadır. Buna göre Suudi Arabistan, Kral Abdülaziz soyundan gelenler tarafından yönetilen bir monarşidir (Md.5). Hükümet yetkisini “Allah'ın kitabı” ve Peygamber'in sünnetinden almaktadır, ki bunlar devletin tüm kanunlarının kaynağıdır (Md.7). Yönetim Şeriatı uygun olarak adalet, danışma (şura) ve eşitliğe dayanmaktadır (Md.8).

Temel Yasanın Altıncı Bölümünde devletin yetkileri yargı, yürütme ve düzenleme olarak sayılmıştır (Md.44). Kral bu yetkiler arasında nihai hakemdir. Yargı yetkisi Şeriat ve Şeriatı uygun diğer düzenlemelere göre karar veren bağımsız mahkemeler tarafından kullanılırken hakimler, Yüksek Yargı Kurulu tavsiyesi üzerine kraliyet kararnamesiyle (ferman) atanır.⁴⁰ Suudi hukuk sistemi temelde Sünni, ilke olarak Hanbeli ekole dayanmaktadır.⁴¹ Yürütme yetkisi esas olarak Krala aittir. Aynı zamanda başbakan olan Krala kendi atadığı ve Krala karşı birlikte sorumlu olan bir Bakanlar Kurulu yardım eder (Md.56-57). Bununla birlikte Kral ülkeyi Şeriatı göre yönetir ve Şeriatın uygulanmasını gözetir (Md.55). Temel Yasanın birinci maddesinde ise Suudi Arabistan'ın anayasasının Kuran ve Sünnet olduğu belirtilmiştir. Devletin yetkileri arasında “yasama” yetkisi değil “düzenleme” yetkisinden bahsedilmektedir. Zira hiçbir kurum veya kişi Şeriatı dayandıran bir yasa yapamaz. Bu nedenle devlet “yasama” yetkisine değil yalnızca Şeriatı dayandıran ve Şeriatın sessiz kaldığı bir konuda “düzenleme” yapma yetkisine sahiptir.⁴² Anayasa olarak kabul edilen Şeriatın Kralın üstünde olması,

³⁸ LongandMaisel, a.g.e., s.123.

³⁹ Yönetim Temel Yasası için bkz. https://www.saudiembassy.net/about/country-information/laws/The_Basic_Law_Of_Governance.aspx (Erişim tarihi:05.09.2015)

⁴⁰ Yönetim Temel Yasası, md.46-52. Yargı yetkisine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. LongandMaisel, a.g.e., s.127-129.

⁴¹ Hanbeli fıkhı Sünni ekoller içinde toplumsal konularda en muhafazakâr, ticari konularda ise en liberal ekol olarak bilinmektedir. Bu nedenle kadınların araba kullanmasının yasak olması gibi muhafazakar sosyal pratiklerin yanında ticari açıdan sorumluluğun alıcıya ait olduğu serbest piyasa dinamikleri de görülmektedir. İbid., s.115

⁴² *Kanun* ve kanun koyucu (*musharri*) gibi terimlerin kullanımı, Batı tarzı yasamayı çağırıştırdığından uygulamada yasaklanmış olup bunun yerine *nizam* (yönetmelik) ve

hükümetin yetkisinin sonsuz olmaması ve hatta herhangi bir kurumun yasama yetkisi bulunmaması Suudi monarşisine anayasal bir görünüm kazandırmaktadır. Bu nedenle David Long ve Sebastian Maisel Suudi Arabistan'ı bir "anayasal İslami monarşi" olarak adlandırmaktadır.⁴³ Kanun ve düzenlemelerin Şeriata, yani anayasaya göre yapılmasını gözetmek bir yandan Temel Yasayla teşkil edilmiş olan Şura Meclisinin, diğer yandan ulemanın görevidir. Batı kriterlerine göre demokratik ve temsili bir parlamento niteliği taşımayan Şura Meclisi kanun ve düzenlemelerin Şeriata göre yapılmasını gözetmek üzere oluşturulmuş bir danışma kurulu niteliğindedir. İlk kez 1993'te toplanan 60 kişilik meclisin üye sayısı 2005 yılında 150'ye çıkarılmıştır. Dört yıl görev yapan Meclis üyeleri halk tarafından seçilmemekte ve Meclis Kral tarafından dağıtılabilir. Long ve Maisel'e göre Şura Meclisi Krallığın kurulmasından beri devam eden Hicaz siyasi kurumlarının tüm ülkeye genişletilmesi sürecinin son aşamasıdır.⁴⁴ Meclisin artan toplumsal uzlaşma ihtiyacını karşılamak üzere eski İslami süreçlere dayanarak geliştirilmiş, nispeten daha fazla katılım olanağı sağlayan bir kurum olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Meclis üyelerinin seçimle belirlenmemesi ve kralın meclisi feshetme yetkisi Meclisin siyasi otoritenin faaliyetlerini Şariat çerçevesinde gözetimini etkisiz kılmaktadır. Bu durum teorik olarak siyasi otoritenin her eyleminin meşruiyetini sorgulama olanağı sağlayarak ulemayı öne çıkarmakta ve ulema bu olanağı fetva verme yetkisi olan Yüce Müftülük kurumuyla kullanmaktadır. Ancak pratikte bu güç genellikle iktidarın meşruiyetinin desteklenmesine yönelik olarak kullanılmaktadır.

İdari açıdan 13 bölgeden ve bu bölgelere bağlı 118 vilayetten oluşan Suudi Arabistan'da emirlik olarak bilinen bölgeler⁴⁵, bazı istisnalar dışında, kraliyet ailesine mensup emirler tarafından idare edilmektedir. XX. yüzyıl boyunca kendi bölgelerinde fazla siyasi güce sahip olmuş emirlik kurumu, 1992 yılında kabul edilen Bölgeler Statüsü ile düzenlenen yönetim sistemi çerçevesinde siyasi gücünü kaybederek daha idari bir nitelik almıştır. Bölgelerin başkentleri belediye statüsüne sahiptir. Bölgesel yönetim İçişleri Bakanlığı sorumluluğunda olmakla beraber, bakanlarla eşit seviyede olan emirler İçişleri Bakanını bilgilendirerek ilgili her bakanlıkla doğrudan irtibata geçebilmektedir. Bölgesel ve yerel yönetime katılım olanağının geleneklere

marsum (kararname) terimleri kullanılmaktadır. Joseph Nevo, "Religion And National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, Vol.34, No.3, July 1998, s.35.

⁴³Long and Maisel, a.g.e., s.114.

⁴⁴Ibid., s.126-127.

⁴⁵ Bölgeler hakkında bilgi için bkz. Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Affairs, "Administrative Divisions of The Kingdom of Saudi Arabia", Erişim tarihi:30.09.2015, <http://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/ServicesAndInformation/aboutKingDom/SaudiGovernment/Pages/AdministrativeDivision46464.aspx>

uygun şekilde artırılmasına yönelik olarak her bölgenin Şura Meclisi'ne paralel olarak danışma meclisleri bulunmaktadır.⁴⁶Bu meclislerin iki ila on dört arasında değişen üye sayısının yarısı atanmakta, diğer yarısı ise siyasal reform sürecinin bir parçası olarak 2005 yılından beri seçimle belirlenmektedir.⁴⁷

The Economist'in İstihbarat Birimi'nin hazırladığı 2014 yılı Demokrasi Endeksinde yer alan 167 ülke arasında 161. sırada⁴⁸ yer alan Suudi Arabistan'da, katılım daha önce belirtilen geleneksel işbirliği çevreleri vasıtasıyla sağlandığından sivil toplum gelişmemiştir ve toplumsal sınıf, siyasi parti gibi kavramlar Vehhabi ideolojinin dayandığı "tevhid" ilkesine aykırı görüldüğü için siyasi partiler bulunmamaktadır. Öte yandan Suudi siyasetinde canlı bir muhalefet temeli bulunduğu söylenebilir.⁴⁹ Herşeyden önce, toplumsal uzlaşya dayanan siyasi kültür, başta ittifak edilen kesimler olmak üzere toplumun tüm kesimlerinden gelebilecek muhalefeti önemli kılmaktadır. Öte yandan devletin meşruiyetine ciddi tehdit oluşturabilecek muhalefet ilginç şekilde cihatçı veya Selefi İslamcı gruplardan gelmektedir. Elit kesimden bir Suudi Arabistan vatandaşı olan ve rejimin sürgüne gönderdiği Usame bin Ladin'in önderlerinden biri olduğu fanatik İslamcılar, kraliyet ailesini de ulemayı da yozlaşmayla suçlamakta, prenslerin yaşam tarzını sıklıkla eleştirmektedir. Bir diğer muhalefet grubu, ülkenin petrol sanayinin yoğun olduğu doğu kesimlerinde yaşayan Şiilerdir. Şiiliği küfürle bir tutan Vehhabilik dolayısıyla ayrımcılığa ve dini baskıya maruz kaldıkları iddiasında olan Şiiler 1970'lerden beri sık sık gerçekleşen küçük çaplı protestolarla bir hayli hareketli bir muhalefet oluşturmaktadır.

Suudi Arabistan Dış Politikası

Suudi dış politikasının genel özellikleri ve ilkeleri arasında en önemlisinin din unsuru ve Müslüman ülkeler arasındaki işbirliğini geliştirmek olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰ Bu ifadeyi desteklemek üzere Suudi Arabistan'ın

⁴⁶LongandMaisel, a.g.e., s.125.

⁴⁷Kingdom of SaudiArabiaMinistry of ForeignAffairs, "AboutSaudiArabia (TheMunicipalElections)" Erişim tarihi: 30.09.2015, <http://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/ServicesAndInformation/aboutKingDom/Pages/KingdomGeography46466.aspx>. Seçim sistemine ilişkin bkz. Kingdom of SaudiArabiaMinistry of ForeignAffairs, "TheMunicipalLandmarkelections: A Historical Background", Erişim tarihi: 30.09.2015, <http://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/ServicesAndInformation/aboutKingDom/SaudiGovernment/Pages/Elections50545.aspx>.

⁴⁸ Çoğulculuk, sivil toplum ve siyasal kültüre ilişkin beş ayrı kategoride toplanan 60 göstergeye dayanan Demokrasi Endeksi için bkz. "Democracy Index", Erişim tarihi: 05.09.2015, https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index

⁴⁹ Suudi Arabistan'da siyasal muhalefet konusunda bkz. AbdulazizSager, "PoliticalOpposition in SaudiArabia", içinde AartsandNonneman (eds.), a.g.e., ss.234-270.

⁵⁰Ali Oğuz Diriöz, "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Ortadoğu*

İslam İşbirliği Teşkilatı, Körfez İşbirliği Konseyi, İslam Bankası gibi Müslüman ülkeler arasında işbirliğini sağlamaya yönelik uluslararası örgütlere ev sahipliği yapılması, Müslüman ülkelere yapılan hatırı sayılır maddi yardımlar ve bölgede bir yandan İsrail'e karşı Filistinlilerin desteklenmesi, diğer yandan ise İran etkisine karşı mezhepçi politikalar izlenmesi gösterilmektedir. Hatta zaman zaman Suudi Arabistan'ın uluslararası ilişkilere ilişkin dünya görüşünü geleneksel İslami anlayışa göre şekillendirdiği öne sürülmektedir.⁵¹ Bu anlayışa göre dünya iki birbiriyle çatışma halinde olan kampa ayrılmaktadır: Ehl-i Kitap olarak adlandırılan semavi dinlere inananları içeren “dar-ül İslam”a karşı “dar-ül harp”. Ancak Suudi dış politikasını yalnızca Vehhabî İslam kimliğine odaklanarak açıklamak yanıltıcı olacaktır. Güç ve güvenlik temelinde tanımlanan ulusal çıkar odaklı salt realist bir perspektif de aynı derecede yetersiz kalacak, iç güvenlik-dış güvenlik ayrımı ile iç güvenliği sağlayan meşruiyet kriterleri göz önünde bulundurulmaksızın,örneğin Körfez Savaşı sırasında bir dış güvenlik tehdidi karşısında Suudi karar alıcıların yaşadığı ikilem ve Çöl Fırtınası Operasyonu tercihinin sonraki iç ve dış politika kararları üzerindeki etkisi realist güvenlik perspektifiyle açıklanamayacaktır. Bu çerçevede Suudi dış politikasının anlaşılması için tek bir teorik perspektif yerine, realist güvenlik ve ulusal çıkar kavramlarının Suudi karar alıcılar tarafından nasıl tanımlandığı ve ne anlama geldiğini hem maddi hem de fikrîsel unsurları göz önünde bulundurarak açıklamaya çalışan ve bu kapsamda realist perspektifin aksine devletin içini de analiz konusu yapan perspektifler daha faydalı görünmektedir.

Başlangıç olarak Suudi dış politikasını nitelendirmek üzere tek bir sıfat kullanmak gerekirse bu “pragmatik” olabilir. Suudi pragmatizmi, temelde iç güvenlik ile dış güvenliği etkileyen birçok unsur arasında dengeyi sağlamak üzere, farklı tarihsel dönemler veya farklı çevresel koşullarda farklı unsurların öne çıkarak farklı kararlar alınmasına yol açmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, örneğin XX. yüzyıl başında Suudi dış politikası, devlet oluşum sürecinde iç güvenlik açısından aşiretleri birleştirmenin önceliği nedeniyle Osmanlı Devleti'ne karşı mezhep temelinde yayılcılığa dayalı revizyonizmle özetlenirken, I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin bölgedeki hegemonyası karşısında dış güvenlik öne çıkarak statükocu bir dış politika izlenmesine yol açmıştır. Benzer şekilde, Şii İran ile ilişkiler 1979 Devrimine kadar mezhep temelinde şekillenmemiş, ABD'nin bölgedeki iki müttefiki, özellikle Basra Körfezi'nde rekabete rağmen, dış güvenlik çıkarları

Analiz, Mart 2012, Cilt:4, Sayı:39, 2012, s. 97; Ertan Efeğil, “Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler”, *Orta Doğu Analiz*, Mayıs 2013, Cilt:5, Sayı:53, s.106; Abdulaziz Bashir and Stephen Wright, “Saudi Arabia: Foreign Policy After the Gulf War”, *Middle East Policy*, 1992, Vol.1, Iss.1, pp.107-116.

⁵¹Efeğil, a.g.m., s.106.

gerektirdiğinde, örneğin 1968’de Baas rejimi Irak’ta ikinci kez iktidara geldiğinde, İran ve Suudi Arabistan birlikte hareket etmiştir. Soğuk Savaş sırasında Pehlevi döneminde İran ve Suudi Arabistan’ın bölgedeki politikalarında belirleyici olan ayırım mezhep değil statüko odaklıdır ve ikisi de ayırımın statükoyu savunan tarafında yer almıştır.⁵²

Suudi dış politikasını “çok yönlü dengeleme” olarak adlandıran GerdNonneman’ın üç grupta topladığı dış politikayı belirleyici unsurlar (1) iç çevre: devletin rantıye doğası, talep ve kaynakların değişen dengesi, ana çıkar grupları ve paydaşlar ile karar alıcıların bu faktörlerin rejim güvenliğine etkisini algılama biçimi; (2) bölgesel çevre: Orta Doğu/Arap Dünyası, Basra Körfezi; (3) küresel çevre: karşılıklı bağımlılık, denge başlıkları altında özetlenebilir.⁵³ Bu unsurların her birinin değerlendirilmesinde etkili olan bir diğer unsur devletdış politika rolüdür. Bu unsurların sürekli olarak etkileşimi sonucunda, öncelikli hedefi rejim ve devlet güvenliği olan, küresel karşılıklı bağımlılık koşullarında görelî otonomi sağlarken aynı zamanda askeri ve siyasal dış koruma ile ekonomik kaynakların güvenliğini sağlama ve nihayet bölgesel ve İslami statü arayışında olan pragmatik bir dış politika ortaya çıkmaktadır. Rejimin ülke içindeki ihtiyaçları, kaynakların değişen ulaşılabilirliği ve uluslararası stratejik ve ekonomik çerçeve tarafından belirlenen Suudi dış politikası aynı zamanda iç güvenlik zaruretine bağlantısı ve Suudi liderliğinin çeşitli rol mefhumlarının özgün bir unsuru olduğu için İslam ve Arap milliyetçiliği gibi bölgesel ideolojik ve siyasal bağlamlar tarafından etkilenmekte ve şekillendirilmektedir.⁵⁴

Nonneman’ın Suudi dış politikasını iç ve dış unsurlar arasında denge arayışına dayandıran ve Suudi dış politikasının tüm boyutlarını bir arada anlaşılır kılmaya çalışan analizinin yanında, Tim Niblock’unmeşruiyet sorununa dayanan iç güvenlik odaklı bakışı da ufuk açıcudur.⁵⁵Suudi dış politikası siyasal tarihle birlikte gözden geçirildiğinde, devletin ahengini tehdit eden “üç akut kriz döneminde”, Mısır, İran veya terör gibi dış güvenlik tehdidi algısının rejimin meşruiyetini olumsuz etkileme potansiyeli bulunan ideolojilerle bağlantılı olarak iç güvenlikten kaynaklandığı görülmektedir. 1950’lerin sonunda Nasır Mısır’ıyla tezahür eden ve Birleşik Arap Cumhuriyeti’yle zirveye çıkan bir dış güvenlik tehdidi olarak Suudi dış politika karar ve söylemlerinde belirleyici olan Arap milliyetçiliği, cumhuriyetçi ve seküler siyasal ideolojisiyle Suudi monarşisi ve Vehhabîliğe yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Niblock’a göre Arap milliyetçiliği krizinin

⁵² Paul Aartsand Jorisvan Duijne, “Saudi Arabia After US-Iranian Detente: Left in the Lurch”, *Middle East Policy*, Vol.XVI, No.3, Fall 2009, s.65.

⁵³Nonneman, a.g.m., s.316.

⁵⁴Ibid., s.340.

⁵⁵Niblock, a.g.e., s.171-172.

temelinde, devletin artan petrol gelirleriyle zenginleşmesine karşılık, bu zenginliğin ve değişimin getirdiği yeni sosyal güçler ve taleplerle başa çıkamaması yatmaktadır ve paylaşım sorunu geleneksel monarşilere karşı ideolojik bir tepki olarak ortaya çıkan seküler Arap milliyetçiliği vasıtasıyla meşruiyet sorununa dönüşmüştür. Soruna Kral Faysal tarafından bulunan çözüm, meşruiyet kaynağı olarak dine artan vurguya eşlik etmek üzere, dış politikada seküler Arap ülkelerine karşı geleneksel rejimlere destek verilmesi, bu çerçevede örneğin Müslüman Kardeşler gibi İslamcı hareketlerin himayesi ve Filistin davasının sahiplenilmesi olmuştur.⁵⁶1979'da gerçekleşen İran Devrimi sonrasında Suudi Arabistan için çok yakın ve ciddi bir dış güvenlik tehdidi olarak beliren ikinci kriz de, benzer şekilde İran'ın Batı karşıtı ve radikal İslamcı ideolojisinin Suudi Arabistan'ın Batı yanlısı ve geleneksel rejiminin meşruiyetini sarsacak bir iç güvenlik tehdidi haline gelmesiydi. Üçüncü kriz ise temelde önceki krizleri çözmek üzere izlenen dış politikanın bir parçası olarak desteklenmiş olan cihatçı Selefi İslamcıların Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne yönelttiği tehdidin Batı yanlısı olmakla eleştirilen Suudi rejimine dönmesinden kaynaklanıyordu.

Öte yandan, devletin karşılaştığı krizleri izlediği dış politikadan destek olarak çözmek üzere dini söylemi öne çıkarabilmesi, bölgesel ve küresel çevrenin buna elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Küresel çevre açısından bakıldığında, özellikle 1950'lerde Orta Doğu'da hız kazanmış olan Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünyası, İslam'ın geleneksel dünya görüşünün mevcut küresel ve bölgesel çevreye uyarlanabilmesine ve dış politikanın İslami söyleme uyum sağlamasına imkân tanımıştır.⁵⁷ Bu kapsamda, Üçüncü Dünyacı Nasır'ın Arap milliyetçiliği ve Irak'ta Baas milliyetçiliğinin siyasal meşruiyet kaynağı olarak etkili ve popüler olduğu 1979 öncesinde, rejimin meşruiyetini tehdit eden bu ideolojilere karşı İslamcı ton bizzat Kral Faysal tarafından güçlendirilmiştir. Arap-İsrail çatışmasının en yoğun zamanlarının bu döneme denk düşmesi, benimsenen İslamcı söylemi mümkün kılmıştır. 1979 sonrasında ise küresel ve bölgesel ölçekte İran'ın ciddi bir tehdit olarak ortaya çıktığı, Soğuk Savaş'ın Afganistan'da devam ettiği bir ortamda, dinî söylem, bu kez Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı savaştan cihatçı grupların desteklenmesi ve devrimi ihraç etmek isteyen ve İslam dünyasının liderliğine soyunan İran'a karşı Irak'ın desteklenmesisüretiyle gündemde kalmaya devam

⁵⁶İbid., s.172.

⁵⁷ Geleneksel İslami dünya görüşünün darül harp ve darül İslam bölünmesine uymayan tek parça İsrail'in Orta Doğu'daki varlığıdır. Arap milliyetçiliği hassasiyeti dolayısıyla "öteki" sayılan İsrail, Yahudiliğin semavi bir din olması nedeniyle darül harpte yer almamalıdır. Bu sıkıntı, modern Suudi dış politikasının mimarı olan Kral Faysal tarafından Yahudilikle Siyonizm arasında bir ayırım yapılarak, seküler ve İslam karşıtı siyasal bir doktrin olan Siyonizmin yarattığı İsrail darül harbe dahil edilmiştir. LongandMaisel, a.g.e., s.159.

etmiştir. Gerek Afganistan’da Sovyetler Birliği’ne karşı kullanılabilir olması, gerekse İran’daki yeni rejime ilişkin ortak tehdit algısı, ABD’nin Suudi Arabistan’a ve İslami dış politika söylemine desteğinin sürmesinde etkili olmuştur. ABD-Suudi Arabistan ilişkilerinde bir “yapıştırıcı işlevi”⁵⁸ gören Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve özellikle 11 Eylül sonrasında, Suudi karar alıcılar bir yandan cihatçı terör nedeniyle İslami dış politika söyleminin Batı tarafından yoğun şekilde eleştirilmesi, diğer yandan on yıllardır süren Batı yanlısı dış politikası nedeniyle İslamcı muhalefetin rejimin meşruiyetini sarsan saldırısı karşısında ciddi bir ikilemde kalmıştır. İç güvenlik açısından da bir tehdit oluşturan uluslararası terörizmle mücadelede Batı ile işbirliğini sürdürürken, bir yandan Batı’ya ve petrol gelirlerine bağımlılığı dengelemeye, diğer yandan da Filistin sorununun cihatçı Selefi akımı güçlendiren etkisini azaltmaya çalışan Suudi Arabistan’ın, başta Çin olmak üzere Asya ekonomilerine artan ilgisi ile Kral Abdullah’ın Filistin sorununda arabuluculuk girişimleri ikilemden kurtulma çabasının parçaları olarak görülmelidir. Küresel çevrenin Suudi dış politikası açısından belirleyici olmaktan çok, koşullara göre kolaylaştırıcı veya zorlaştırıcı bir etkisi olduğu ve Nonneman’ın ifadesiyle Suudilerin küresel çevreye genellikle daha yakın çevredeki amaçlara ulaşmayı sağlayacak unsurları tespit etmek üzere ilgi duyduğu⁵⁹ kabul edilebilir. Öte yandan, Suudi Arabistan’ın G-20 içinde yer almasının nedeni olan uluslararası siyasal ekonomideki yeri asimetrik bir karşılıklı bağımlılığa dayandığından, küresel çevre Suudi dış politika seçeneklerini sınırlamaktadır.

Bölgesel çevre Suudi dış politikası için daha güçlü bir belirleyici etkiye sahiptir. Her şeyden önce reel-politik açısından yakın dış güvenlik tehditlerinin kaynağı olan bölgesel çevre aynı zamanda Suudi kimliği ve dış politika rolü için de bir kaynak teşkil etmektedir. Basra Körfezi’ni bir alt sistem olarak ele almak, bölgesel çevrenin bu iki ayrı kulvardaki etkisini daha iyi kavramak açısından faydalı olabilir. Bu çerçevede Arap dünyası olarak da bahsedilebilecek olan Orta Doğu, hem Araplık ve Müslümanlık gibi halk, yönetici elitler ve devletin kimliğini, hem de bölge siyasetinin yapısal özelliklerini belirleyen ulusötesi değerler barındırmaktadır. Bu ulusötesi değerlerin dış politikada göz ardı edilmesi meşruiyet bakımından bir iç güvenlik tehdidi yaratma potansiyeline sahiptir. Bölge siyasetinin temel parçası haline gelmiş olan bu değerlere dayanan temaların stratejik/reel-politik rakip rejimler tarafından kullanılabilmesi ise tehdit algısını artırmaktadır. Bu nedenle bölgedeki herhangi bir devletin örneğin Filistin sorununa ilgisiz kalması mümkün görünmemektedir. Öte yandan, nükleer yeteneği dolayısıyla bölgesel süper güç statüsüne sahip olan İsrail’in taraf olduğu Filistin sorunu, coğrafi

⁵⁸ Alıntılıyan: Nonneman, a.g.m., s.335.

⁵⁹ Nonneman, a.g.m., s.340.

yakınlığı nedeniyle aynı zamanda reel bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır.

Reel-politik kaygıların asıl kaynağını ise Basra Körfezi oluşturmaktadır. Aarts ve vanDuijne'yegöre Orta Doğu'daki güç dengesi için HennerFürtig'in üçgen güç düzeni kavramı açıklayıcıdır ve özellikle Körfez'e yönelik Suudi dış politikasını anlamının en iyi yolu, köşelerinde İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın bulunduğu bir üçgen çizmektir.⁶⁰Buna göre İran, Suudi Arabistan ve Irak bölgede hâkimiyet için daima rekabet halinde olmuş ve bu üç devletten birinin yükselişine karşı diğer ikisi işbirliği yaparak dengeyi korumaya çalışmıştır. 1979 İran Devrimi, Suud rejiminin meşruiyetini tehdit edip, devrim ihracı unsuru ve bölgedeki Şiiiler üzerindeki etkisi dolayısıyla dengeyi İran lehine bozduğunda, Irak ve Suudi Arabistan birbirine yaklaşmış ve Irak-İran Savaşı'nda Suudi Arabistan'ın Irak'a desteğinde bu husus etkili olmuştur. Körfez Savaşı'nda Irak'ın Kuveyt'i işgali karşısında Suudlar bölgede büyük bir tehdit olarak gösterdiği Şii İran ile birlikte hareket etmekte beis görmemiş, ancak ABD'nin Irak'ı işgaline karşı bu durumun üçgenin dengesini İran lehine bozacağını düşünerek karşı çıkmıştır.

Bu üçgen güç düzeni şeması Nonneman'ın“Körfez alt sistemi”ne tam olarak oturmuştur. Buna göre Körfez alt sisteminde görülen ideolojik, reel-politik ve ekonomik üç çatışma alanının her birinde aynı üçgen karşımıza çıkmaktadır. İdeolojik alanda tarihsel gerilim seküler cumhuriyet (Irak), devrimci İslam (İran) ve geleneksel monarşi [Suudi Arabistan ve diğer Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri] arasında cereyan etmiştir. Reel-politik gerilim ise bu üç ülkenin jeopolitik konumları, büyük nüfusları, askeri ve ekonomik güçleri gibi orta ve uzun vadeli kapasiteleri nedeniyle birbirleri için potansiyel stratejik tehdit oluşturmalarından kaynaklanmaktadır. Ekonomik gerilimin kaynağını ise bu üç ülkenin farklı ekonomik yapı ve ihtiyaçları oluşturmakta, örneğin petrol rezervi az olan İran, Suudi Arabistan için hayati önem taşıyan fiyat istikrarına önem vermemekte ve ekonomisinin acil ve kısa vadeli ihtiyaçları nedeniyle yüksek petrol fiyatlarını tercih edebilmektedir. Bu temellere dayanan Körfez alt sisteminde meşruiyet odaklı iç güvenlik kaygısını, gelir akışının sürdürülmesi, tamamen Batıya bağımlı görüntü verilmemesi ve KİK ülkeleriyle işbirliği vasıtasıyla gidermeye çalışan Suudi Arabistan, dış güvenlik kaygısını ABD gibi bir dış koruyucunun varlığı, KİK çerçevesinde kolektif güvenlik garantisi, savunma ve caydırıcılığa ilave olarak silah ticareti sayesinde Batı'yı kendine bağımlı kılma amaçlarına yönelik silahlanma ve bölge ülkeleriyle “riyal-politik”i de içeren temkinli bir diplomasi vasıtasıyla çözmeye çalışmıştır.⁶¹

⁶⁰Aartsandvan Duijne, a.g.m., s.65.

⁶¹Nonneman, a.g.m., s.331-332.

Irak'ın ABD tarafından işgaliyle, başta ideolojik alanda olmak üzere, Körfez alt sistemindeki çatışma alanlarının doğası değişmiş gibi görünmektedir. Irak artık kendi başına Suudi Arabistan için bir güvenlik tehdidi sayılamazsa da, ülkenin mezhep temelinde bölünmüş görüntüsü, siyasal istikrarsızlık ve güvenliğin sağlanamaması ile İran etkisinin artmış olmasınedeniyle Suudi dış politikası için en önemli sorun alanlarından biri haline gelmiştir.Kendi bekâ ve güvenlik sorununu bir Sünni-Şii rekabetine dönüştürerek ortak tehdit yaratan Suudi Arabistan, bir yandan Körfez İşbirliği Konseyi ile bölgedeki daha küçük Körfez ülkelerine hâkimiyetini, diğer yandan ABD'ye bölgedeki vazgeçilmez müttefik olarak Sünni Arap dünyasındaki liderliğini kabul ettirmek üzere İran tehdidini abartarak kullanmıştır.Suriye'deki gelişmelerin de etkisiyle bölgesel çevrenin Şii-Sünni eksenli bir mezhep çatışmasına giderek daha fazla saplanması karşısında kendini içinden çıkılması zor bir durumda bulan Suudi Arabistan,İran'ın bölgeye nüfuzunu önlemek üzeremezhep kartlarını oynayarak ulusal çıkarını Sünni dayanışması üzerinden İslami söyleme tercüme edebilmiştir. Öte yandan IŞİD/DAEŞ gibi cihatçı bir terör örgütünün vahşeti karşısında, yine bir tarafta Batının İslami dış politikasına yönelik yoğun eleştirisi ve dış koruyucuları kaybetme riski, diğer tarafta ekonomik reformlarla artan dışa açılma sürecinin zayıflattığı meşruiyeti İslami dış politikayla güçlendirme arasında bir açmaza girmiş gibi görünmektedir.

Körfez söz konusu olduğunda Suudi dış politikasını şekillendiren iki ana konu olan dış güvenlik ve meşruiyet odaklı iç güvenliğe, Suudi Arabistan'ın bölgedeki hâkimiyet algısı da eklenmelidir. Suudi dünya görüşünü şekillendiren sıra dışı kültürel özgüvenin⁶² sonucu olan bu algı dış ve iç güvenlik kaygılarının çözüm araçlarından biri olan KİK içinde, başta Katar olmak üzere Suudi hegemonyasına karşı tepkiye neden olarak sorun yaratabilmektedir. Öte yandan Körfez'de ve daha geniş çevredekihâkimiyet arayışı,yüksek özgüven duygusununzıttı olanbir "kuşatılma sendromu"yla⁶³ yakından ilişkilidir. II. Dünya Savaşı'ndan beri Suudiler komşularının her birini şu veya bu zamanda bir düşman olarak görmüştür: Haşimi Ürdün ve Irak, Baasçı Irak, Siyonist İsrail, cumhuriyetçi İran, Körfez Savaşı'nda Irak tarafında yer alan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), eski komünist yanlısı yeni İslamcı Sudan, Marksist Güney Yemen, Nasırcı Mısır... KİK ülkelerinden Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'la dahi sınır sorunları nedeniyle güvensizlik yaşamış olan Suudi Arabistan'ın kuşatılma sendromu modern Suudi dış politikası ve ulusal güvenlik politikasının evriminde önemli bir rol oynamıştır. Bu sendroma rağmen, askeri darbe endişesiyle Krallığın kuruluşundan II.

⁶²Longand Maisel, a.g.e., s.144.

⁶³Ibid.,s.146.

Dünya Savaşı sonuna kadar düzenli bir ordusu olmayan Suudi Arabistan, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen ve günümüze kadar devam eden ulusal güvenlik politikasını iki ana stratejik hedef üzerine kurmuştur: ortak düşmanlara karşı güçlü bir dış müttefike ve güvenilir bir savaş gücüne sahip olmak.⁶⁴ Stratejik hedeflerden ilki, Kral Abdülaziz'in ABD Başkanı Roosevelt ile 1945 yılında *USS Quincy*'de yaptığı ünlü toplantıyla başlayan ve zaman zaman gerilim ve krizlere rağmen günümüzde önemini hala koruyan Suudi-ABD ittifakıyla gerçekleşti.⁶⁵ İkinci stratejik hedefe yönelik olarak Suudi silahlı kuvvetlerinin inşa süreci ise yavaş ve aşamalı olarak gerçekleşti. 1949'da imzalanan ikinci ABD-Suudi askeri işbirliği anlaşmasıyla teşkil edilen ABD Suudi Arabistan Askeri Eğitim Misyonu (USMTM) modern ordu inşa sürecinde büyük rol oynadı. İnşa sürecinin hızlanması, silahlı kuvvetlerin darbe girişimine karşı bir denge unsuru olarak 1956'da Suudi Arabistan Ulusal Muhafızlarının kurulması ve Kral Faysal'ın Yemen İç Savaşı sırasında Suudi kuvvetlerinin yetersizliğini görerek sürece daha bağlı hale gelmesi sonucu hızlandı.⁶⁶ 1950 ve 1960'larda kara, hava ve deniz kuvvetleri inşa edilirken 1970'lerde emek yoğun askeri güçten sermaye yoğun askeri güce geçişe odaklı bir modernizasyona gidildi. Yüksek petrol fiyatları sayesinde silahlanma ve savunmaya yapılan yüksek harcama 1980'lerden itibaren düşürüldü, ancak silahlı kuvvetlerin istikrarlı gelişimi sürdü.

Bugün Basra Körfezi'nin en iyi teçhizatlı ordusuna sahip olan⁶⁷ Suudi Arabistan, askeri güç açısından Orta Doğu'da İsrail ve İran'dan sonra üçüncü sıradadır.⁶⁸ İki milyon km²den fazla olan toprakları ile 4.272 kmlik sınırlarının savunması için hava kuvvetlerine büyük önem veren Suudi Arabistan'ın, biri Kızıldeniz kıyısında Cidde'de, diğeri Basra Körfezi kıyısında Cübeyl'de iki donanması bulunmaktadır. İnsan gücü açısından dünya yirmi sekizincisi olan Suudi Arabistan'da yılda yaklaşık 500 bin genç askerlik çağına gelmektedir.⁶⁹ Savunma bütçesi yaklaşık 60 milyar dolar olan Suudi Arabistan, geleneksel olarak ABD ve İngiliz savaş sanayinin müşterisi olmakla beraber, Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle 11 Eylül sonrasında tedarik

⁶⁴İbid., s.148.

⁶⁵ Suudi-ABD ilişkileri hakkında bkz. RachelBronson, "Understanding US-SaudiRelations", içinde AartsandNonneman (eds.), a.g.e.,pp.372-398.

⁶⁶LongandMaisel, a.g.e., s.150.

⁶⁷ "SaudiArabia: TheGulf's Best-EquippedMilitary", Agence France-Presse, 26 Mart 2015, Erişim tarihi: 20.09.2015, <http://www.defensenews.com/story/defense/international/mideast-africa/2015/03/26/saudi-arabia-gulfs-best-equipped-military/70494532/>

⁶⁸ "Middle East CountriesRankedbyMilitaryPower (2015)", 08.01.2015, Erişim tarihi: 20.09.2015, <http://www.globalfirepower.com/countries-listing-middle-east.asp>

⁶⁹ "SaudiArabiaMilitaryStrength", 04.01.2015, Erişim tarihi: 20.09.2015, http://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=saudi-arabia

kaynaklarını çeşitlendirmeye çalışmakta, bu kapsamda Fransa ve Almanya başta olmak üzere farklı ülkelerle anlaşmalar imzalamaktadır.⁷⁰

Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Irak'ın işgali ve özellikle Arap ayaklanmaları sonrasında bölgesel sorunlara yönelik bakış açılarının benzerliği ve ortak çıkarları dolayısıyla, bölgesel istikrarsızlık ortamında sahip oldukları ekonomik, askeri ve siyasi potansiyel ile izledikleri çok yönlü ve akılcı dış politika söylemleri itibarıyla Orta Doğu'nun en etkili ve nispeten istikrarlı iki devleti olan Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler giderek daha fazla önem kazanmış ve dikkat çekmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetindeki yaklaşık dört yüz yıllık tarihinin yüz elli yılını bağımsızlık mücadelesiyle geçiren Suudi Arabistan⁷¹ ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 1926'da başlayan diplomatik ilişkiler, 1929'da Türkiye ile Necd ve Hicaz Krallığı arasında imzalanan Dostluk Antlaşmasıyla Suudların siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün tanındığı sağlam bir temel üzerine oturmuş, 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı ilan edildiğinde ilk tanıyan ülke Türkiye olmuş⁷², Prenis Faysal 1932'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu tarihten itibaren ilişkiler, tarihi, siyasi ve kültürel engellere rağmen genel olarak gelişme eğiliminde olmuşsa da istikrarlı bir gelişimden bahsedilemez. İki devletin karşılıklı çıkarlarının yanında, dönemin bölgesel ve küresel koşulları, bu koşullar dolayısıyla iki devletin, başta İsrail'in bölgedeki varlığı olmak üzere çeşitli konularda izlediği farklı dış politikalar ve yönetici elitlerin tarihsel kuşkuvarlığı gibi çeşitli faktörler nedeniyle 1960'lara kadar düşük bir profil gösteren Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri 1960'larda nispeten iyileşmeye başlamıştır.

Bu dönemde ilişkilerin gelişmesinde, Kral Faysal'ın dış politikada İslami söylemine bağlı olarak İslam ülkeleriyle işbirliğinin geliştirilmesi arayışı ile Türkiye'nin Kıbrıs konusunda içine düştüğü sıkıntıdan kurtulmak üzere Arap ve İslam dünyasında destek arayışının bir araya gelmesi etkili olmuştur. İslam birliği fikrini ilerletmek amacıyla düzenlenen bir konferans çerçevesinde Kral Faysal tarafından 1966 yılında Türkiye'ye gerçekleştirilen ziyaret, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye Kral düzeyinde yapılan ilk ziyaret olmuştur.⁷³ Bununla birlikte 1980'lere kadar ilişkilerde kayda değer bir gelişme görülmemiş, Türkiye'nin Suudi Arabistan'la ilişkisi uzun bir süre "Arap

⁷⁰ "Saudi Arabia: The Gulf's Best-Equipped Military".

⁷¹ Osmanlı dönemi ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Bostancı, *Suudi Arabistan Devletinin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s.33-96.

⁷² Muhittin Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe", *Orta Doğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, s.73.

⁷³ Ataman, a.g.m. (2009), s.75.

ülkeleriyle ilişkiler” başlığı altında değerlendirilerek, Kıbrıs sorununda siyasi destek arayışından öteye gidememiştir. Bu çerçevede 1970’lerde başlayan ekonomik ilişkiler de 1973 petrol ambargosu ve 1974 Kıbrıs Harekâtı sonrası Türkiye’nin Batı’yla bozulan ilişkileri nedeniyle yaşanan ekonomik sıkıntının azaltılmasına odaklanmıştır. Bu amaçla Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan 1974 yılında Suudi Arabistan’a giderek Türkiye’ye ekonomik yardım talebinde bulunmuş, ancak yardım talebi, imzalanacak olan kültürel anlaşmada geçen “iki Müslüman ülke” ve “İslam konferansı” ifadelerinden rahatsız olan bir ülkeye yardım yapılamayacağından kabul edilmezken, iki ticaret anlaşması imzalanmıştır.⁷⁴

1980’lerde bölgesel ve küresel koşullar ile iki ülkenin iç koşulları, Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Her iki ülke için de 1980’ler bölgesel güvenlik sorunlarıyla başlamış, İran-İrak Savaşı ve savaşın ikisinden birinin lehine sonuçlanması ihtimali bölgesel dengeyi alt üst edecek ortak bir tehdit yaratmıştır. 1979’da gerçekleşen devrimle İran’da İslam Cumhuriyeti’nin kurulmuş olması bu tehdit algısını perçinlemiştir. Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali Türkiye’nin güvenlik kaygısını tırmandırırken Müslüman Afganların ateist Sovyetlere karşı direnişinin desteklenmesi Suudi Arabistan dış politikasının önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Sovyetler Birliği’nin çevrenmesine yönelik Yeşil Kuşak projesiyle beraber Türkiye’de yönetici elitlerin İslam’a ve İslam ülkeleriyle işbirliğine bakışı değişmiş, bu değişim de siyasi ilişkilerde gelişmenin önünü açmıştır. İki ülke arasındaki siyasal yakınlaşma sürecinin arka planında Washington’da hazırlanan Körfez güvenliğinin sağlanması için askeri işbirliği amacı yatmaktadır. Körfez ülkelerinin oluşturduğu KİK’e İran ve Sovyetler Birliği’nin tepkisini çekmeden askeri eğitim ve teçhizat açısından bölge ülkesi ve NATO üyesi Türkiye vasıtasıyla destek verilmesi planı çerçevesinde, 1980-1983 döneminde Türkiye ile Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında askeri eğitim, askeri malzeme satışı ve ortak yatırım alanlarında işbirliği konusunda anlaşma sağlanmıştır.⁷⁵ Öte yandan, 1980’ler petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle Suudi Arabistan’ın bir yandan ekonomide sıkıntı yaşadığı, diğer yandan planlı kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştığı, Türkiye’nin ise 12 Eylül darbesi sonrası Turgut Özal liderliğinde serbest ekonomiye geçiş ve dışa açılma sürecinden geçtiği yıllar olmuştur. Karşılıklı çıkarların ekonomik açıdan da mevcut olması ilişkilerde gelişmeyi beraberinde

⁷⁴Oğuz Bilge Güngördü, *Turkey-Saudi Arabia Relations Since the Establishment of the Saudi Kingdom*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s.28.

⁷⁵ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler (1980-1990) / Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II:1980-2001, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2003, s.125.

getirmiştir. Bu çerçevede 1984'te Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan'ı ziyaretine karşılık aynı yıl Velihaht Prens Abdullah Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerle artan ikili ilişkiler kapsamında Türkiye'nin Suudi Arabistan'a ihracatı artmış, Türk firmaları alt yapı ve barınma olanakları gibi sosyal refah projelerinin gerçekleştirilmesinde önemli müteahhitlik hizmetlerini üstlenmiş ve Türk girişimciler farklı sektörlerde Suudi Arabistan'da yatırımlar yapmaya başlamıştır.⁷⁶

Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı 1990'ların başında Türkiye ve Suudi Arabistan dâhil Irak'ın komşuları arasında işbirliği ve yakınlaşma vesilesi olmuştur. Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin sağladığı askeri kolaylıklara ve Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmasından kaynaklanan ekonomik kayba karşılık Körfez ülkeleri Türkiye'nin zararlarını tazmin etmek amacıyla 3 milyar dolarlık yardım sözü vermişti.⁷⁷ Ancak Özal Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle stratejik önemini kaybetmediğini göstermek ve bölgesel güvenlik ve istikrara bağlı olarak ulusal güvenliği sağlam temellere kavuşturmaya ilave olarak, Musul ve Kerkük'ün alınmasından bölgedeki Arap devletleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilip kurulacak yeni güvenlik sisteminin etkili bir üyesi olmaya kadar uzanan beklentilere sahipti.⁷⁸ Bu beklentilerden biri de potansiyel pazar olarak gördüğü Körfez ülkeleriyle savunma sanayi alanında işbirliği kurarak silah satmaktı. Ancak savaş sonrasında savunma işbirliği girişimleri Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinde karşılık bulmamış, Suudi Arabistan Türkiye'ye 1,2 milyar dolar ve Türk Savunma Fonu'na 1 milyar dolar tutarında petrol hibe⁷⁹ etmişti. Körfez Savaşı sırasındaki fedakârlığının karşılığını almadığı duygusuna kapılan Türkiye hayal kırıklığına uğramış, bu nedenle, Başbakan Süleyman Demirel'in 1993 yılında Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'yle birlikte Suudi Arabistan'a da gerçekleştirdiği ziyaretten sonra, uzun süre üst düzey resmi ziyaret gerçekleşmemiştir. Körfez Savaşı sonrası ilişkilerde görülen uzaklaşmada, Türkiye'de algılanan "irtica tehdidi" ve Rabita örgütü vasıtasıyla bu iç güvenlik tehdidine Suudi Arabistan tarafından sağlanan destekle bağlantılı kaygılar da etkili olmuştur. Öte yandan, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin savaş sonrasında tutumu bölgesel istikrarın korunmasında Türkiye'ye merkezi bir rol ve önem verilmediğinin bir göstergesi olarak

⁷⁶Ataman, a.g.m. (2009), s.76.

⁷⁷ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler (1990-2001) / Arap Devletleriyle İlişkiler", içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2003, s.553.

⁷⁸Ibid.,s.552.

⁷⁹ Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu: "Türkiye- Suudi Arabistan ikili ilişkileri - Siyasi ve Kültürel, 14.09.2008", Erişim tarihi: 20.09.2015, <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121158>

algılanabilir. Zira bu dönemde Suudi Arabistan güvenliğini, topraklarını ABD askerlerine açacak kadar ABD'nin ellerine bırakmış, öte yandan etkisiz de olsa Körfez'de kolektif güvenlik için KİK kurulmuştur.

Soğuk Savaşın sona ermesinin getirdiği yeni dünya düzeninin 11 Eylül saldırılarıyla geçirdiği dönüşüm, başta ABD'nin müttefiki olan ve bir yandan Batı tarafından cihatçı Selefi terörün kaynağı olmakla, diğer yandan İslamcı muhalefet tarafından Batı yanlısı olmakla eleştirilen Suudi Arabistan olmak üzere, küresel ve bölgesel aktörleri politikalarını gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu çerçevede Türkiye ABD'nin sadık müttefiki görünümünden kurtulmak zorunda olan Suudi Arabistan için ikilemeden çıkış yolu olarak belirlemiştir. Irak'ın ABD tarafından işgali siyasi ilişkilerin gelişmesi için fırsat sunmuş, Türkiye'de 2002 yılından itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı ve bu dönemde irticanın bir iç güvenlik tehdidi olmaktan çıkmasıyla birlikte iki ülke arasında daha yakın işbirliğinin tesisi kolaylaşmıştır. AKP'nin pro-aktif dış politikasına paralel olarak, 2003 yılından itibaren Irak vesilesiyle artan siyasi diyalog çerçevesinde üst düzey resmi ziyaretler Başbakan Abdullah Gül'ün 11 Ocak 2003 tarihinde Suudi Veliyet Prensi Abdullah ile görüşmesiyle başlamış, sonraki üç yıl içinde biri Kral Fahd'ın cenaze törenine üst düzey katılım olmak üzere karşılıklı olarak sekiz üst düzey resmi ziyaret gerçekleştirilmiştir.⁸⁰Giderek yakınlaşan Türk-Suudi ilişkilerinin bir göstergesi olarak sıklaşan üst düzey resmi ziyaretler, 40 yıl sonrakine bir başka Suudi Arabistan kralı, Kral Abdullah'ın 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye'ye iki resmi ziyarette bulunmasıyla doruğa ulaşmıştır.⁸¹İkili ilişkilerde yeni ve daha sıcak bir döneme işaret ederek yakınlaşmaya önemli bir ivme kazandıran ziyaretlerde yapılan görüşmelerde, iki ülke arasında siyasi danışmalar ilişkisine mutabakat, devlet arşivleri arasındaki işbirliği, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, çifte vergilendirmenin önlenmesi, sağlık alanında işbirliği ve karayoluyla yolcu ve yük taşımacılığının düzenlenmesi gibi çeşitli alanlarda anlaşmalar imzalanmış, başta Lübnan, Filistin ve Irak olmak üzere bölgesel sorunlara ilişkin görüş alışverişi yapılmıştır.⁸²

2006'daki ziyaret sonrasında giderek sıklaşan resmi ziyaretler bağlamında yürütülen siyasi diyalog, diğer Körfez ülkelerinin de dâhil edilmesiyle 2008 yılında oluşturulan "Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalogu" ile kurumsal bir çatıya kavuşturulmuş ve güvenlik alanında işbirliğinin bu çerçevede gündeme gelmesi sonucunda Suudi Arabistan ile Türkiye arasında 2005 yılında İçişleri Bakanlıkları tarafından imzalanan Güvenlik İşbirliği Anlaşmasına⁸³ ilave olarak 2010 yılında bir askeri işbirliği

⁸⁰ Ziyaretlere ilişkin bkz. İbid.

⁸¹ Ataman, a.g.m. (2009), s.77.

⁸² İbid., s.78.

⁸³ Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu.

anlaşması⁸⁴ imzalanmıştır. 2011 yılında patlak veren Arap ayaklanmaları ve Suriye'deki mevcut durum Suudi Arabistan ve Türkiye'yi bu alanda daha fazla işbirliğine itmiş ve iki ülkenin bölge politikaları arasındaki uyum artarak devam etmiştir.

İki ülke arasında siyasi alanda görülen yakınlaşma, ekonomik alanda kendini daha fazla göstermiştir. Türkiye'nin Afrika ve Orta Doğu'ya ekonomik açılımının bir ayağı olarak bölge ülkeleriyle artan ticari ve ekonomik ilişkiler Türkiye'nin kriz sonrası yabancı sermaye ve pazar arayışında bir çözüm olarak Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini öne çıkarırken, artan petrol fiyatları dolayısıyla biriken Körfez sermayesinin 11 Eylül sonrası Batı'nın terör kuşkusu nedeniyle yaşadığı yatırım pazarı sıkıntısına çözüm olarak, gelişmekte olan büyük bir ekonomiye sahip Türkiye'yi öne çıkarmıştır.⁸⁵ Bu çerçevede, KİK ile Türkiye arasında Mayıs 2005'te imzalanan Ekonomik İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşmasıyla serbest ticaret bölgesi kurulması, ekonominin birçok alanında ilişkilerin derinleştirilmesi ve taraf ülkelerin vatandaşlarına vize işlemlerinde kolaylık sağlanması öngörülmüştür.⁸⁶ Müteakiben Suudi Arabistan ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmalar sonrasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2012 yılı sonunda yaklaşık 6 milyar dolara ulaşmıştır.⁸⁷ 2014 yılı verilerine göre, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a ihracatı yaklaşık 3 milyar dolar⁸⁸ ve Suudi Arabistan'dan ithalatı yaklaşık 2,5 milyar dolara⁸⁹ ulaşırken, Türkiye'nin toplam ihracatı içinde %1,9'luk payı olan Suudi Arabistan ilk 20 ülke arasındadır.⁹⁰ Ticari ilişkilerde son on yıl içinde istikrarlı

⁸⁴ Muhittin Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations During the Arab Uprisings: Towards a Strategic Partnership?", *Insight Turkey*, Vol. 14, No. 4, 2012, s.130.

⁸⁵ Nuri Yeşilyurt, "Orta Doğu'yla İlişkiler", içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2013, s.434.

⁸⁶ *Ibid.*, s.435; Ataman, a.g.m. (2009), s.77.

⁸⁷ Güngördü, a.g.t., s.55.

⁸⁸ "Ülkelere Göre İhracat Listesi", Erişim Tarihi: 30.09.2015,

<http://risk.gtb.gov.tr/istatistikler/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/resmi-dis-ticaret-istatistikleri>. Suudi Arabistan'ın Türkiye'den ithalatına ilişkin veriler için bkz. "Values of Imports by Country and Country Grouping", Erişim Tarihi: 30.09.2015, http://cdsi.gov.sa/English/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=294&Itemid=153.

⁸⁹ "Ülkelere Göre İthalat Listesi", Erişim Tarihi: 30.09.2015, <http://risk.gtb.gov.tr/istatistikler/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/resmi-dis-ticaret-istatistikleri>. Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye ihracatına ilişkin veriler için bkz. "Exports by Country and Country Grouping", Erişim Tarihi: 30.09.2015, http://cdsi.gov.sa/English/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=293&Itemid=153.

⁹⁰ "Ülkelere Göre Yıllık İhracat Listesi (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke)", Erişim Tarihi: 30.09.2015, <http://risk.gtb.gov.tr/istatistikler/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/resmi-dis-ticaret-istatistikleri>

bir artış yaşanırken 2007 yılında önemli bir sıçrama (2006 yılına göre %51 artış) görülmektedir.⁹¹Öte yandan Suudi sermayesi bu dönemde hızla Türkiye'ye akmaya başlamış, Suudi Arabistan, ekonomik kriz sonrası ekonomiyi canlandırmak ve özelleştirme süreciyle bütçe açıklarını kapatmak için Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yabancı sermaye kaynağı rolünü diğer Körfez ülkeleriyle birlikte üstlenmiştir. Bu kapsamda örneğin 2005'te Türk-Telekom'un %55 hissesi 6,5 milyar dolar karşılığında, 2007'de Türkiye Finans'ın %60 hissesi 1 milyar dolar karşılığında Suudi şirketlerine satılmıştır.⁹²Buna karşılık giderek artan sayıda Türk işadama Suudi Arabistan'da inşaat sektörü başta olmak üzere birçok alanda ekonomik faaliyet göstermekte, yaklaşık yüz bin Türk Suudi Arabistan'da çalışmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin gelişimi ve mevcut durumu değerlendirildiğinde, iki ülkenin birbiri için birincil önceliğe sahip olmadığı, ancak ticari ve ekonomik değerlerinin yanı sıra, bölgesel güvenlik ve istikrar açısından Irak veya Suriye gibi her ikisi için de öncelikli alanlarda ortak çıkarlar doğrultusunda işbirliği yapılabilecek aktörler olarak önem taşıdığı sonucuna varılabilir. Bu çerçevede, ilişkilerin gelişimini, küresel ve bölgesel koşullardan iç dinamiklere dek çeşitli faktörlerin olumlu veya olumsuz etkilediği ve ilişkilerin geleceğinin öncelikli olarak bölgesel koşullar tarafından çizileceği söylenebilir. Öte yandan, Türkiye tarihsel olarak Suudi Arabistan'ı tek başına bölgesel bir stratejik ortak olarak görmek yerine, Arap yarımadasını ve Basra Körfezi ülkelerini bir bütün olarak görme eğilimindedir. Bu eğilim Türk Dış Politikası kitaplarının başlıklarına da yansımıştır: “Arap ülkeleriyle ilişkiler” veya “KİK ülkeleriyle ilişkiler”. Ancak bu eğilimin arka planında Suudi Arabistan'ın bölgede, özellikle KİK içindeki liderliğinin önemli rol oynadığı da gözden kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda herhangi bir KİK ülkesiyle iyi ilişkilerin yolunun Riyad'dan geçtiği ve özellikle mezhep eksenli kutuplaşmanın arttığı günümüz Orta Doğu'sunda etkinin anahtarlarından birinin Suudi Arabistan ile işbirliği olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

Abdulaziz Bashir, and Stephen Wright, “Saudi Arabia: Foreign Policy After the Gulf War”, Middle East Policy, 1992, Vol.1, Iss.1, pp.107-116.

Abdulaziz Sager, “Political Opposition in Saudi Arabia”, içinde Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs, Paul Aarts and Gerd Nonneman (eds.), Hurst & Company, London, 2006, pp.234-270.

Adam Hanieh, Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf, Çev. Bahadır Ahıska ve Sevgi Doğan, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2012.

Ali Oğuz Diriöz, “Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri”, Ortadoğu Analiz, Mart 2012, Cilt:4, Sayı:39, s.94-100.

⁹¹“Ülkelere Göre Yıllık İhracat Listesi (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke)”.

⁹² Yeşilyurt, a.g.m., s.435.

Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II:1980-2001, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2003.

Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt III: 2001-2012, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2013.

CIA Factbook: Saudi Arabia, Erişim tarihi: 05.09.2015, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sa.html>

David E. LongandSebastianMaisel, *The Kingdom of Saudi Arabia*, University Press of Florida, Florida, 2010.

"Democracy Index", Erişim tarihi: 05.09.2015, https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index
Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu: "Türkiye- Suudi Arabistan ikili ilişkileri - Siyasi ve Kültürel, 14.09.2008", Erişim tarihi: 20.09.2015,

<http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121158>

Dünya Bankası Raporu: World Bank Middle East And North Africa Region October 2010, "Economic Integration in the GCC" Erişim: 05.09.2015, <http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/GCCStudyweb.pdf>

Ertan Efeğil, "Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler", *Ortadoğu Analiz*, Mayıs 2013, Cilt:5, Sayı:53, s.104-113.

"Exports by Country and Country Grouping", Erişim Tarihi: 30.09.2015, http://cdsi.gov.sa/English/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=293&Itemid=153.

GerdNonneman, "Determinants and Patterns of Saudi Foreign Policy: 'Omni-balancing' and 'Relative Autonomy' in Multiple Environments", içinde *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs*, Paul Aarts and Gerd Nonneman (eds.), Hurst & Company, London, 2006, pp.315-351.

Ibrahim Akoum, "Privatization in Saudi Arabia: Is slow beautiful?", *Thunderbird International Business Review*, Volume 51, Issue 5, September/October 2009, pp.427-440.

Joseph Nevo, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, Vol.34, No.3, July 1998, pp.34-53.

Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Affairs, "About Saudi Arabia", Erişim tarihi: 30.09.2015,

<http://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/ServicesAndInformation/aboutKingDom/Pages/KingdomGeography46466.aspx>

Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Affairs, "Administrative Divisions of The Kingdom of Saudi Arabia", Erişim tarihi: 30.09.2015,

<http://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/ServicesAndInformation/aboutKingDom/SaudiGovernment/Pages/AdministrativeDivision46464.aspx>

Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Affairs, "The Municipal Landmark Elections: A Historical Background", Erişim tarihi: 30.09.2015,

<http://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/ServicesAndInformation/aboutKingDom/SaudiGovernment/Pages/Elections50545.aspx>

"List of Countries by Human Development Index", Erişim tarihi: 05.09.2015, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index#Arab_League_member_states

"List of Countries by Unemployment Rate", Erişim tarihi: 05.09.2015, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_unemployment_rate

"List of Countries by Literacy Rate", Erişim tarihi: 05.09.2015, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_literacy_rate

Matthew Gray; "A Theory of 'Late Rentierism' in the Arab States of the Gulf"; *Center for International and Regional Studies, Occasional Paper No. 7*, Doha, 2011.

Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.

Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhabilik", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:42, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, s.611-615.

Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler (1980-1990) / Arap Devletleriyle İlişkiler", Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II:1980-2001, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2003, s.124-148.

Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler (1990-2001) / Arap Devletleriyle İlişkiler", Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II:1980-2001, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2003, s.551-567.

"Middle East Countries Ranked by Military Power (2015)", 08.01.2015, Erişim tarihi: 20.09.2015, <http://www.globalfirepower.com/countries-listing-middle-east.asp>

Muhittin Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe", Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, s.72-81.

Muhittin Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations During the Arab Uprisings: Towards a Strategic Partnership?", Insight Turkey, Vol. 14, No. 4, 2012, pp. 121-136.

Muhittin Ataman ve İsmail Akdoğan, "Suudi Arabistan 2012", içinde Ortadoğu Yıllığı 2012, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Eds.), Açılım Kitap, İstanbul, 2013, s.157- 181.

Mustafa Bostancı, Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Nuri Yeşilyurt, "Orta Doğu'yla İlişkiler", Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2013, s.401-460.

Oğuz Bilge Güngördü, Turkey-Saudi Arabia Relations Since the Establishment of the Saudi Kingdom, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

Paul Aarts and Gerd Nonneman (eds.), Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs, Hurst & Company, London, 2006.

Paul Aarts and Joris van Duijine, "Saudi Arabia After US-Iranian Detente: Left in the Lurch", Middle East Policy, Vol. XVI, No.3, Fall 2009, s.64-78.

Rachel Bronson, "Understanding US-Saudi Relations", Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs, Paul Aarts and Gerd Nonneman (eds.), Hurst & Company, London, 2006, pp.372-398.

"Saudi Arabia: The Gulf's Best-Equipped Military", Agence France-Presse, 26 Mart 2015, Erişim tarihi: 20.09.2015, <http://www.defensenews.com/story/defense/international/mideast-africa/2015/03/26/saudi-arabia-gulfs-best-equipped-military/70494532/>

"Saudi Arabia Military Strength", 04.01.2015, Erişim tarihi: 20.09.2015, http://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=saudi-arabia

Selin Çağlayan, Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

Tim Niblock, Power, Legitimacy and Survival, Routledge, London and New York, 2006.

"Ülkelere Göre İhracat Listesi", Erişim Tarihi: 30.09.2015, <http://risk.gtb.gov.tr/istatistikler/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/resmi-dis-ticaret-istatistikleri>

"Ülkelere Göre İthalat Listesi", Erişim Tarihi: 30.09.2015, <http://risk.gtb.gov.tr/istatistikler/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/resmi-dis-ticaret-istatistikleri>

"Ülkelere Göre Yıllık İhracat Listesi (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke)", Erişim Tarihi: 30.09.2015, <http://risk.gtb.gov.tr/istatistikler/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/resmi-dis-ticaret-istatistikleri>

“Values of Imports by Country and Country Grouping”, Erişim Tarihi: 30.09.2015, http://cdsi.gov.sa/English/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=294&Itemid=153.

World Bank and IFC Joint Report, “Doing Business in a More Transparent World-2012”, Erişim tarihi: 05.09.2015,

<https://www.sagya.gov.sa/Documents/Download%20center/Investment%20Reports/DB12-FullReport.pdf>

World Development Indicators, Erişim tarihi: 05.09.2015, databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-development-indicators

World Economic Forum, “Global Competitiveness Report 2010-2011”, Erişim tarihi: 05.09.2015,

https://www.sagya.gov.sa/Documents/Download%20center/Investment%20Reports/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

https://jfhotte.files.wordpress.com/2015/02/capture-d_c3a9cran-2015-02-26-c3a0-03-36-12.png (Erişim: 05.09.2015)

<http://www.forbes.com/places/saudi-arabia> (Erişim: 05.09.2015)

http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (Erişim: 05.09.2015)

<http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?t=0&v=91&l=en> (Erişim: 05.09.2015)

https://www.saudiembassy.net/about/country-information/laws/The_Basic_Law_Of_Governance.aspx (Erişim tarihi: 05.09.2015)

